

1.01
Prejeto 11. 4. 2006

UDK 355.40SOE:94(497.1)"1943/1944"

Gorazd Bajc*

Načrti Special Operations Executive za sabotaže proti nemškim železniškim komunikacijam na Slovenskem od pomladi 1943 do poletja 1944

IZVLEČEK

Avtor opisuje, kako je britanska Uprava za posebne operacije (Special Operations Executive - SOE) med vojno načrtovala sabotaže proti nemškim železniškim komunikacijam v Jugoslaviji, zlasti na slovenskem ozemlju. V prispevku so omenjeni glavni cilji sabotaž od pomladi 1943 do poletja 1944: železniško vozlišče pri Zidanem Mostu in bližnji most ter proge na Primorskem, ki so povezovale Balkan in Italijo. Spomladi 1944 je vprašanje postalo najpomembnejše, ko so Anglo-Američani pripravljali izkrcanje v Normandiji (6. junija 1944). Tedaj je bilo tudi najbolj pomembno, da bi preusmerili pozornost nemške vojske drugam po Evropi.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Slovenija, SOE, sabotaže, nemške železnice, Zidani Most, Primorska

ABSTRACT

PLANS BY THE SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE FOR SABOTAGING GERMAN RAILWAY COMMUNICATIONS IN SLOVENIA BETWEEN SPRING 1943 AND SUMMER 1944

The author describes the sabotage planning against German railway communications in Yugoslavia, and Slovenia in particular, by the British Special Operations Executive - SOE. The paper specifies the main targets of sabotage between Spring 1943 and Summer 1944, namely the Zidani Most railway junction with the adjacent bridge, and the rails in Primorska linking Italy with the Balkans. This issue gained importance in Spring 1944, with preparations for the Anglo-American landings under way (6 June 1944) and the need to shift German attention elsewhere in Europe.

Key words: Second World War, Slovenia, SOE, sabotage, German railways, Zidani Most, Julian March

* Dr., znanstveni sodelavec, docent, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1, Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Glagoljaška ulica 8, e-mail: gorazd.bajc@zrs-kp.si

Uvod

"Zažgite Evropo!" ("*Set Europe Ablaze!*"), je bil znameniti stavek Winstona Churchilla, ko je dal leta 1940 zamisel o britanski upravi za posebne operacije, Special Operations Executive (SOE). Bilo je to programsko geslo nove obveščevalne oziroma tajne službe (v nadaljevanju bom uporabljal le pojem obveščevalne službe) poleti 1940, ko se je Velika Britanija znašla takorekoč sama v boju zoper nacistično Nemčijo. Zažgati Evropo je med drugim pomenilo škodovati silam Osi s sabotažami in subverzivnim delovanjem proti njihovim komunikacijam.

Že dobro leto pred začetkom druge svetovne vojne, potem ko si je Nemčija 12. marca 1938 z anšlusom priključila Avstrijo, so Britanci začeli z delovanjem dveh agenciji za posebne operacije, ki sta bili predhodnici SOE. Prvi so pravili sekcija D in je spadala pod najbolj elitno britansko obveščevalno službo Military Intelligence 6 - Secret (tudi Special) Intelligence Service (MI6-SIS) in je preiskovala vsako možnost napadov na potencialne sovražnike brez uporabe vojaških sil. Druga je bila maloštevilna sekcija General Staff (Research) GS(R) britanskega Vojnega ministrstva (War Office - WO), ki se je preimenovala ter razvila v sekcijo Military Intelligence Research Branch in jo poznamo kot MI(R). Imela je nalogo, da raziskuje nove tehnike nerednega vojskovanja. Naj omenimo še posebno organizacijo, ki so jo ustanovili takoj po anšlusu in so ji pravili Electra House (EH). Ukvarjala se je s tajno, t. j. s "čisto in umazano" propagando in je odgovarjala britanskemu Zunanjemu ministrstvu (Foreign Office - FO). Po izbruhu vojne v začetku septembra 1939 in z nadaljnjim bliskovitim prodorom Nemčije, ki je že ogrožala britanski otok, je moralo priti do reorganizacije oziroma do novega vetra v britanskih obveščevalnih službah. Kot povedano, je sam Churchill dal pobudo za ustanovitev nove organizacije, ki jo poznamo pod znamenito siglo SOE. Dne 19. julija 1940 je prišlo do konkretnega predloga o reorganizaciji britanskih posebnih služb in 22. istega meseca je Vojni kabinet to dokončno sprejel. SOE se je do 4. septembra 1941 imenovala Special Operations 2 (SO2), propagandno sekcijo EH so medtem preimenovali v Special Operations 1 (SO1), po hudih sporih med vodstvom

SOE in britanskim Ministrstvom za informiranje (Ministry of Information - MOI) pa so avgusta 1941 sekcijo SO1 preusmerili v organizacijo Political Warfare Executive (PWE), ki je odgovarjala Zunanjemu ministrstvu. Tretjo sekcijo, Special Operations 3 (SO3), ki naj bi prevzela nadzor nad načrtovanjem, so kmalu ukinili. SOE je delovala oziroma je poskušala delovati po vsem svetu, kjer koli bi lahko škodovala silam Osi. Ukvarjala se je predvsem s pomočjo uporniškimi skupinam, s subverzivnim delovanjem proti silam Osi in koordinacijo gverilskega delovanja v sozvočju z zavezniškimi vojaško-strateškimi načrti, obenem pa je tudi spremljala politično situacijo na terenu.

Vzporedno s SOE je delovala organizacija Inter-Services Liaison Department (ISLD). Bila je kritje za delovanje MI6-SIS in je imela podobne načine delovanja kot SOE, tako da sta obe organizaciji tudi sodelovali, med njima pa je večkrat prihajalo do nezaupanja in slabi odnosi niso bili nobena redkost. Prvotni nameni ISLD so bili namreč vsekakor bolj politične narave in vezani neposredno na dolgoročne cilje FO in samega Churchilla, medtem ko je SOE, kot rečeno, spadala pod MEW in je imela vsaj načelno cilje, vezane na vojaške (večkrat kratkoročne) interese.

Za vsako obveščevalno službo je značilno, da pripravlja različne scenarije ter načrte in za SOE je bilo povsem umevno, da je med drugim sestavila več načrtov za sabotaže proti gospodarskim objektom sil Osi. Med njenimi cilji so bile zlasti sabotaže komunikacij, da bi preprečila prenos vojakov in najrazličnejšega materiala, ki bi služil vojski in oskrbi ter nemški industriji in tako je bilo tudi na Slovenskem. SOE je imela nekaj zelo pomembnih uspehov proti nemškim komunikacijam in ob tej priliki se lahko spomnimo vsaj enega izmed njenih največjih posameznih uspehov - novembra 1942 razstrelitev železniškega viadukta Goropotamos v Grčiji, ki je bil ena izmed ključnih povezav za oskrbo čet nemškega generala Erwina Rommla v severni Afriki.¹

* * *

Razprava govori o načrtih SOE na slovenskem ozemlju, in sicer od pomladi leta 1943 do poletja 1944, ko je bilo pripravljenih največ načrtov. Namen ni opisati, v kolikšni meri so se nato ti načrti uresničili - to bo podrobneje obdelano ob drugi priliki - temveč prikazati, kateri so bili za SOE glavni cilji sabotaž proti komunikacijam. Prek analize njenih arhivskih dokumentov lahko namreč ugotovimo eno izmed najpomembnejših gospodarskih panog nacistične Nemčije v Sloveniji - njihove komunikacije, večinoma železnice, na splošno pa tudi kaj so v SOE vedeli o gospodarskem potencialu Slovenije/Jugoslavije pred vojno in koliko so ga zasedbene oblasti izkoriščale. Skratka, viri britanske Uprave za posebne operacije, kot sicer nekaterih ostalih obveščevalnih služb,² predstavljajo dodatni vir za preučevanje gospodarske zgodovine. Seveda so bili taki dokumenti prvotno napisani v funkciji obveščevalno in strateško-vojaških interesov, so pa lahko s pravilnim pristopom zanimivi pri raziskovanju ostalih zgodovinskega panog (poleg gospodarske zgodovine, tudi socialno idr.).

SOE med Slovenci

Med Slovenci so predhodnice SOE začele s svojim delovanjem že konec tridesetih let 20. stoletja, ko se je razvilo zelo plodno sodelovanje s slovenskimi liberalni krogi, tako v Ljubljani, kot tudi v Mariboru, Celju in na Primorskem. Britanci so pridobivali simpatizerje in sodelavce, zbirali so se in prenašali obveščevalni in zaupni podatki ne le o Jugoslaviji in obmejnem pasu, pripravljale so se sabotaže, pripravljala in razdeljevala se je lažna (proti)propaganda, organizirani so bili tajni kanali za pobeg čez Jugoslavijo, postavljeni so bili skrivni radijskih sprejemniki-oddajniki, ki bi služili ob zasedbi Jugoslavije ipd. Na predvečer druge svetovne vojne so se številni obveščevalni centri aktivirali in uspešno nadaljevali

¹ Osnovna literatura o SOE v Gorazd Bajc: Misije Special Operations Executive med italijanskimi partizani v Furlaniji in Karniji (1944-1945) ter njihova percepcija problema jugoslovansko-italijanske razmejitve. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2005, št. 1, str. 116-117, op. 1, 5. O sabotažah posebej Ian Dear: Sabotage and Subversion: the SOE and OSS at War. London 2002.

² Analize gospodarskega stanja v Jugoslaviji pred in med drugo svetovno vojno in načrte za povojno obdobje dobimo v zelo bogati dokumentaciji medvojnne ameriške obveščevalne službe Office of Strategic Services - OSS, npr.: National Archives and Records Administration, Washington D.C., Record Group 226 (dalje OSS), Entry (dalje E) 92, Box (dalje B) 139, Folder (dalje F) 51: Industries in Yugoslavia, Prepared by S.E.E. S., S.E.E.G.I., 17. 10. 1942; E 106, B 11, F 57 in B 12, F 58: Jugoslav Postwar Reconstruction Papers, leto 1943 (kopije v Pokrajinskem arhivu Koper, signatura fonda 647, fasc. 1 in 13).

podtalni boj proti silam osi. Od poletja 1940 so se v SOE in MI6-SIS sicer izogibali akcijam, ki bi izzvale nemški napad na Jugoslavijo. Za Britance in širše geopolitične cilje v srednji Evropi sta bili tedaj najpomembnejši oviranje dobave nafte v Nemčijo in sabotaže na Donavi; večjih uspehov pa tu ni bilo.

Takoj ob napadu na Jugoslavijo so jugoslovanski/slovenski sodelavci Britancev doživljali različne usode. Nekaterim je uspelo zbežati, nekatere so ujeli, drugi pa so začeli izvajati sabotaže na komunikacijah, tako na primer v Mariboru. Ob zasedbi so Britanci želeli tudi postaviti varne komunikacijske kanale z Jugoslavijo, prek katerih bi spremljali dogajanje na terenu.

Britanski obveščevalni in vojaški krogi sicer niso želeli takojšnjega množičnega upora, ker niso verjeli v njegov uspeh, ampak ustvariti učinkovite predpogoje za to: peto kolono in obveščevalno omrežje. S pravim odporom bi čakali na ugoden trenutek. Sprva so menili, da bi bilo za takšno taktiko še posebno primerno četništvo Draže Mihailovića, na Slovenskem pa liberalni krogi, s katerimi so sodelovali med vojno (in slednji se večinoma niso pridružili Osvobodilni fronti slovenskega naroda - OF), kot vemo pa so se zadeve v Jugoslaviji drugače zasukale. Narodnoosvobodilno gibanje se je odločilo za takojšen oborožen odpor proti okupatorju, torej za osvoboditev, a tudi za revolucijo, strmoglavljenje monarhije in prevzem oblasti. Prišlo je do spopada med partizani in četniki in nekatere četniške skupine so začele sodelovati z okupatorji. Britanske obveščevalne službe so, kot tudi britansko vodstvo, najprej podpirale Mihailovića, nato obe gibanji, nazadnje pa so se spomladi 1944 odločile, da podprejo le Tita in njegove partizane.³

Nameni in načrti SOE o sabotažah nemških železnih na Slovenskem

Če so bile SOE oziroma njene predhodnice in MI6-SIS oziroma ISLD v Jugoslaviji aktivne že pred drugo svetovno vojno in pred zasedbo Jugoslavije, pa so uspeli razviti svoje delovanje med odporiškimimi gibanji relativno pozno. Vsaj od prve polovice leta 1942 dalje so Britanci sicer poskušali poslati svoje misije tudi na Slovensko (vsaj tako zanimiva je bila seveda tudi severovzhodna Italija, kot so večkrat imenovali Primorsko), vendar je moralo miniti približno leto dni, preden je sem dospela prva misija. Pravo delovanje misij MI6-SIS med slovenskimi partizani na Primorskem - to sovпада z začetkom delovanja britanskih misij v Sloveniji - se je začelo spomladi 1943, ko je pristala dvojna misija ISLD "Equinox", (trojka padalcev k slovenskim četnikom in trojka k slovenskim partizanom), za SOE pa julija istega leta (k partizanom, misiji SOE "Livingstone I" in ISLD "Moth").⁴

³ O delovanju SOE, ostalih britanskih obveščevalnih službah in sabotažah v začetku druge svetovne vojne na Slovenskem v Jerca Vodušek Starič: Slovenski špijoni in SOE. Ljubljana 2002; John Earle: The price of Patriotism: SOE and MI6 in the Italian-Slovene Borderlands During World War II. Sussex 2005; Tone Ferenc: Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1977; Gorazd Bajc: Iz nevidnega na plan: slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper 2002 (dalje Bajc, Iz nevidnega na plan). Glede Jugoslavije Sebastian Ritchie: Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service Operative. London 2004; Hearther Williams: Parachutes, Patriots and Partisans: the Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945. London 2003 (dalje Williams, Parachutes, Patriots and Partisans).

⁴ Gorazd Bajc: Pregled britanskih obveščevalnih služb ter njihovih misij, podmisij in operacij med partizani na Primorskem, v Furlaniji in v Karniji (1943-1945). V: Vojna in mir na Primorskem, Koper 2005, str. 152-155.

V Londonu so že pred tem, konec marca 1942, želeli, da bi prišlo do napada na nemške komunikacije v Jugoslaviji. V Kairo je prišlo navodilo, naj SOE naredi, kar je v njeni moči, da pride do sabotaž, saj Britanci pričakujejo nemško ofenzivo na Bližnjem vzhodu. Najvažnejši cilji sabotaž sta bili železniški progi Zidani Most - Zagreb in Beograd - Niš. Ker so bile tedaj komunikacije z Mihailovičem začasno prekinjene (vsaj glede komunikacij SOE, MI6-SIS pa je z njim najbrž še vedno vzdrževala zveze), so nameravali poslati posebno misijo, za sabotaže pri Zidanem Mostu pa bi Kairo prosil Slovence. SOE je tudi poudarila, da so sabotaže proti tem objektom važnejše od gverilskega vojskovanja.⁵ Naj tu dodamo, da se v dokumentaciji SOE večkrat srečamo s tem leitmotivom, se pravi interes Britancev ni bil množični upor, temveč zlasti sabotaže oziroma subverzivno delovanje proti točno določenim strateškim ciljem in to v sozvočju s širšim scenarijem vojnih operacij.

Po prihodu prve misije na slovensko ozemlje so se nato začeli konkretni načrti o sabotažah na gospodarskih objektih v Sloveniji. Tako so maja 1943 v ministrstvu MEW, odgovornem za SOE, pripravili načrt za sabotaže na gospodarske objekte v Jugoslaviji. Z njim so želeli prispevati k načrtovanju planov za napad nanje s strani raznih vojaških skupin. Načrt vsebuje tri dele. Prvi predstavlja pregled gospodarskih virov Jugoslavije pred zasedbo in ocene o pomenu, ki jih ima njihovo izkoriščanje za sovražnika v luči dotedaj poznanega sovražnikovega splošnega gospodarskega potenciala. Podatke dobimo o poljedelstvu, gozdovih, kovinah, mineralih, industriji, naftnih napeljavah, električni energiji in prevozih. Drugi del prikazuje, katere izmed navedenih gospodarskih panog so pomembne za sovražnika in jih analizira v luči selekcije potencialnih objektov/ciljev. Navedene so tudi dosegljive informacije o njihovi lokaciji, opremi in dodane so lokacije rudnikov in naravne posaditve. Tretji del je zaupen seznam objektov/ciljev in je razvrščen po regijah. Načrtu je dodana priloga - zemljevid, ki prikazuje približno lokacijo objektov, ki so ocenjeni kot pomembni za sovražnika.

Zaključki so bili naslednji: ni vredno truda izbirati objekte/cilje glede sabotiranja produkcije živil, ker Jugoslavija ni zmožna veliko prispevati za preskrbo hrane sovražniku: eventualno bi sabotirali zaloge; kaže, da les nima za sovražnika večjega pomena; največ koristi imajo sovražniki z izvozom kovin in mineralov in glede tega je ministrstvo MEW predlagalo ukrepe, ki bi zmanjšali njihovo proizvodnjo, uskladiščenje in prevoz; izkoriščanje soli silicijeve kisline predstavlja določeno pomembnost, vendar kaže, da ni veliko možnosti posredovati, razen spodbujanja delavcev, naj slabo delajo; industrijski razvoj je zanemarljiv in ima svoj pomen le na lokalni ravni: sovražniku je pomemben le glede popravila letal in pri proizvodnji posameznih delov letal; ni vredno truda izbirati objekte/cilje glede sabotiranja produkcije električne energije; glede naftnih napeljav sta pomembni samo tisti prek Romunije in Italije. Nazadnje je sovražniku življenjsko pomemben sistem komunikacij, ker z njim ohranja notranjo distribucijo oskrbe s hrano, prevaža izdelke in nafto iz Romunije v Nemčijo in Italijo ter za prevoz čet in njih oskrbo v Grčijo in iz nje; glavne komunikacije so: Donava, železnice južno od Beograda in zlasti na sektorju Skopje-Niš, železnice v smeri dalmatinske obale in pomorske poti v Trst.⁶

⁵ The National Archives, London (nekdanji Public Record Office-PRO) (dalje TNA), fond SOE (dalje HS) 5/904, za Kairo (SOE/664, ciph. t. No. 4709), 31. 3. 1942. Za most pri Zidanem Mostu v letu 1942 prim. TNA HS 7/267, War Diary, Middle East and Balkans, Sept.-Dec. 1942, str. 238.

⁶ TNA HS 5/933, MEW/I.E.2.: Yugoslavia: Economic Objectives, May 1943.

Najpomembnejši železniški progi sta bili že omenjeni Zidani Most in tamkajšnji most ter viadukt pri Borovnici. SOE je večkrat omenjala te strateške točke kot cilje svojih misij, še posebno Zidani Most. Ko je na začetku junija 1943 SOE načrtovala podporo odporiškim skupinam v Jugoslaviji, je glede Slovenije zapisala, da je situacija v Sloveniji še vedno nejasna: od tu ima namreč premalo zadovoljivih informacij o politični situaciji. Upati pa je, da bo poslala skupino, ki bo sabotirala pomembno železniško križišče pri Zidanem Mostu.⁷ Vodstvo SOE je tedaj res načrtovalo poslati v bližino Zidanega Mostu misijo "Ballinclay", ki bi jo sestavljali dva Hrvata in en britanski radijski operater. Iz periodičnega pregleda delovanja SOE, ki nosi datum 19. julij, vidimo, da je bila misija sicer uspešno poslana na to območje,⁸ a so jo nato preusmerili v Drvar, kjer je delovala pri partizanih.⁹

V drugi polovici junija 1943 se je tudi začela izmenjava mnenj med vodstvi SOE v Londonu in Kairu o pomembnosti Zidanega Mostu. Misija "Fungus" je namreč s terena priporočala, kako je treba nemudoma sabotirati progo in most pri Zidanem Mostu, kjer se Savinja izliva v Savo. V Kairu so zato poudarjali, da je to železniško vozlišče verjetno najpomembnejši cilj proti sovražnikovim komunikacijam v jugovzhodni Evropi, saj bi uspešno sabotiranje popolnoma prekinilo povezave iz Trsta in Italije in na severu ter iz Nemčije na Balkan. SOE bi za to potrebovala letalsko pomoč, te pa v Londonu niso mogli oziroma niso želeli dati na razpolago, kar je sekcijo v Kairu spravljal v bes.¹⁰ Bil je to eden izmed številnih primerov pomanjkanja posluha s strani vodilnih v Londonu in pa tudi podcenjevanje s strani ostalih britanskih resorjev (npr. FO) glede delovanja SOE. Obenem analiza dokumentacije SOE pokaže, da je tedaj Britancem res primanjkovalo zadostnih zlasti pa primernih letal, ki bi jih uporabili pri operacijah v Sloveniji. Na splošno so SOE in njene predhodnice še posebno leta 1941 in 1942 imele veliko tehničnih težav, zlasti zaradi pomanjkanja vojaških prevoznih sredstev (letal pa tudi podmornic). Situacijo so uredili šele ob koncu poletja 1943,¹¹ ko je postalo tudi najvišjim predstavnikom vojske jasno, da je pozicija Slovenije pomembna. Na seji Vojnega kabineta 17. avgusta 1943 se je namreč govorilo tudi o zelo pomembni strateški poziciji Slovenije, zlasti Primorske - o Trstu in polotoku Istri. To pa zaradi komunikacij med Nemčijo in Balkanom. Britanci so namreč te komunikacije ocenjevali kot vitalne za sile Osi, še bolj strateško pomembne pa bi postale, če bi se nemška vojska odločila postaviti obrambno črto v severni Italiji.¹² Očitno je bil med Britanci prisoten tudi scenarij, kako bi se Nemci ob pričakovanem zlomu Italije zavarovali.

Kljub nezadostnemu posluhu s strani odločujočih resorjev je bila junija 1943 centrala SOE informirana s strani misije na terenu, da so bili opravljeni nekateri

⁷ TNA HS 5/909, Support to Resistance Groups in Yugoslavia, najverjetneje začetek junija 1943.

⁸ TNA HS 8/224, SOE Progress report for period ending 7. 6. 1943, str. 32; HS 8/225, SOE Progress report for period ending 19. 7. 1943, str. 33.

⁹ TNA HS 8/225, SOE Progress report for period ending 19. 7. 1943, str. 37. Da je misija delovala med partizani pri Drvarju in okolici prim. SOE Progress report for period ending 2. 8. 1943, str. 32, 35, 36; 16. 8. 1943, str. 36; HS 7/272, War Diary, Middle East and Balkans, Jan.-March 1944, str. 1177; HS 7/273, War Diary, Middle East and Balkans, April-December 1944, str. 1329; Williams, Parachutes, Patriots and Partisans, str. 166.

¹⁰ TNA HS 7/270, War Diary, Middle East and Balkans, July-Sept. 1943, str. 769-770.

¹¹ Bajc, Iz nevidnega na plan, str. 160-165.

¹² TNA, fond War Office (dalje WO) 193/636A, War Cabinet, COS Committee, Note on COS (43) 466 (O): Yugoslavia - SOE Activities, 17. 8. 1943.

napadi na progi Ljubljana - Ogulin - Reka in na glavni progi Ljubljana - Zidani Most, kjer je iztiril vlak in je bila neka postaja uničena. Pripravljali se je tudi večji napad na to železniško križišče, poslano je bilo zadosti sabotažnega materiala in operacija je imela prednost pred vsemi ostalimi na tem območju.¹³ Očitno pa še nekaj časa ni bilo pravih pogojev za večji napad na Zidani Most. S terena je namreč septembra agent D/H549 poročal, da so partizani na območju Gorjancev izvedli 26 uspešnih akcij proti železnicam, še vedno pa se načrtuje napad na most pri Zidanem Mostu. Sabotažo bodo izvedli takoj, ko bodo dobili primerni sabotažni material.¹⁴ Konec meseca je centrala SOE prejela podatke, da so se stopnjevali napadi slovenskih partizanov proti železnicam Ljubljana - Trst, Ljubljana - Trbiž (Tarvisio), Videm (Udine) - Beljak, Trst - Videm in Trst - Sušak, ni pa omenjen Zidani Most.¹⁵ Oktobra je D/H549 poročal, da so slovenski partizani uspešno napadli železnico Zidani Most - Maribor, obenem pa tudi Trst - Ljubljana, Gorica - Nabrežina, Ljubljana - Jesenice, Ljubljana - Kočevje, Rodici - Rovinj, Trst - Sušak in da je v pripravi velik napad na železnico Ljubljana - Zagreb. Vsekakor se ponovno ne govori o najpomembnejšem cilju, mostu pri Zidanem Mostu.¹⁶

V britanskih sektorjih analize obveščevalne in strateške dejavnosti so se zavedali, da je bila do kapitulacije Italije (8. septembra 1943) moč partizanov omejena. Šele po razsulu italijanske vojske jim je namreč uspelo pridobiti zadostno količino orožja. Med drugim so Britanci prejeli informacije, da je slovenskim partizanom uspelo dobiti začasni nadzor nad deli prog Trst - Beljak, Trst - Ljubljana, Trst - Zagreb, medtem ko je bil v Istri nekaj časa prekinjen ves železniški promet. Nemška vojska je kmalu sprožila svojo ofenzivo, da bi "počistila" ozemlje Istre, Slovenije in severne Hrvaške, a je kljub temu še konec oktobra 1943 partizanom uspelo obdržati določen nadzor. Britanci so predvidevali, da bodo morali Nemci uporabiti precej svojih sil, če bodo želeli pridobiti nadzor nad progami.¹⁷ V istem času je direktor vojaške obveščevalne službe, (Director of Military Intelligence - DMI), predložil oceno svoje službe o tem, katere so metode in poti, ki ji Nemci uporabljajo v Jugoslaviji, Albaniji in Grčiji. Prioriteto številka ena so imele poti Ljubljana - Beograd - Solun - Atene. V svojem zaključku je izpostavil, da bi sovražnikova oskrba v Jugoslaviji, Albaniji in Grčiji še najbolj trpela z oviranjem železniškega prometa. Beograd je tu ključnega pomena, nato Solun, znatno pomembnost pa imajo proge na območju Maribor - Zagreb - Ogulin - Ljubljana, ki so stalno prekinjene. Gverilski napadi ne pojenjajo in še večji učinek proti sovražniku bi imela bombardiranja, ki bi jih vodili iz italijanske strani, koordinirana z aktivnostmi gverilcev.¹⁸ Ponovno torej poudarek, da so akcije partizanov najbolj učinkovite, kadar so v sozvočju s skupnimi zavezniškimi operacijami. Tako filozofija je SOE narekovala tudi na drugih bojiščih, na primer med italijanskimi partizani, kjer so opozarjali, naj ne pride do prenatrženih akcij.¹⁹

13 TNA HS 8/224, SOE Progress report for period ending 21. 6. 1943, str. 26.

14 TNA HS 8/225, SOE Progress report for period ending 13. 9. 1943, str. 32.

15 TNA HS 8/225, SOE Progress report for period ending 27. 9. 1943, str. 34.

16 TNA HS 8/225, SOE Progress report for period ending 11. 10. 1943, str. 33.

17 TNA HS 5/925, MI3b (Appn/710/43/MI3b): Note on Situation in Yugoslavia, 27. 10. 1943.

18 TNA HS 5/925, DMI za Duty Officer Hut 3, 28. 10. 1943.

19 Npr. TNA HS 6/782, za Berne (ciph.tel. No. 4231), 22. 4. 1944.

V načrtih SOE glede sabotaž proti nemškim komunikacijam je za nas zanimivo tudi poročilo/sinteza za obdobje september - oktober 1943, in sicer tam, kjer se govori o tehničnih karakteristikah železnic v Jugoslaviji. V dokumentu so ločene proge, ki imajo široko razdaljo med tračnicama (to so bile proge, po katerih so vozili pomembnejši konvoji) in pa ozkotirnimi progami (lokalne proge). V prvo skupino so na Slovenskem spadale proge: Beljak - Jesenice, Jesenice - Gorica, Jesenice - Ljubljana, Jesenice - Trbiž (Tarvisio), Trst - Pulj in odsek do Rovinja, Ljubljana - Rakek, Ljubljana - Kočevje in Maribor - Zidani Most. V drugi skupini pa je na Slovenskem omenjena le progga Trst - Poreč.²⁰

Po kapitulaciji Italije je vodstvo SOE naročilo svojim misijam na Primorskem, ki so delovale pri IX. korpusu NOVJ, da so glavni strateški cilji za zaveznike železniške proge Videm - Tablja (Pontebba) - Beljak in Ljubljana - Jesenice - Trbiž.²¹

Sabotaže proti železnicam na Slovenskem so se nadaljevale, tako da v zadnjem tedenskem poročilu o Jugoslaviji za leto 1943 med drugim beremo, da so vse proge iz Italije v Jugoslavijo presekanе, razen tiste na severu. Mišljeno je bilo očitno vozlišče pri Zidanem Mostu. V obrambo železnic na liniji Ljubljana - Kočevje - Novo Mesto pa med tem Nemci koncentrirajo vedno več svojih čet in Slovenske domobrance in pričakovati je novo sovražnikovo ofenzivo.²² Decembra 1943 je tudi najpomembnejši center SOE za Italijo, ki je bil v švicarskem mestu Bern, pisal, kako so bili pripravljene načrti sabotaž na nemške komunikacije, ki so povezovalе Italijo in Balkan, širše pa, da bi prekinili proge od Francije do Balkana.²³

Leta 1944 je slovensko ozemlje pridobilo na geopolitičnem pomenu, zlasti spomladi, ko so Anglo-Američani pripravljali veliko izkrcaje v Normandiji (kar se je zgodilo 6. junija 1944, t. i. D-Day oziroma operacija "Overlord"). Tedaj je bilo tudi najbolj aktualno, da se preusmeri pozornost Nemcev drugam po Evropi in to zlasti s povečevanjem števila sabotaž proti nemškim železnicam. V obsežnem marčnem načrtu o strateških ciljih, ki bi jih bilo treba uničiti, sta Zidani Most in pa povezava med Ljubljano in Hrvaško ponovno med prioritetami.²⁴

Konec maja 1944 je SOE poslala misiji "Crayon", ki je delovala na Primorskem, navodila, v katerih med drugim beremo, da na območju partizanskega IX. korpusa tečejo naslednje pomembne železniške proge: Ljubljana - Trst - Benetke, najpomembnejša vez med Italijo in Jugoslavijo; Celovec - Jesenice - Podbrdo - Gorica, to je neposredna linija iz smeri Dunaja proti Italiji; Ljubljana - Jesenice - Beljak, del t. i. linije "Orient Express"; Gorica - Videm - Benetke; Rosenbach - Tablja - Videm, alternativna zveza med Dunajem in Italijo.²⁵ Le nekaj dni pred zavezniškim izkrcajem v Franciji, naj bi se torej še povečal pritisk na nemške komunikacije.

²⁰ TNA HS 5/925, Yugoslavia, Sections of Railway denied to the Germans as reported in Sept. & Oct. 1943.

²¹ Bajc, Iz nevidnega na plan, str. 306; TNA HS 5/885, Appendix A to B1 O.O. No.1: Livingstone 2, 29. 7. 1943.

²² TNA WO 106/5692, Yugoslav Situation Report, Week Ending 31. 12. 194. Prim. glede sabotaž prog med Gorico, Trbižem in Postojno HS 6/781, Bern (ciph.tel. No. 2510), 4. 11. 1943.

²³ TNA HS 6/781, Bern (ciph.tel. No. 2665), 1. 12. 1943; Berne za FO (No. 5837; M.A's No. 103), 4. 12. 1943.

²⁴ TNA HS 5/921, Major G.S. - HQ Force 133: Plan of Draft Appreciation of Possibilities of Strategic Demolitions in Yugoslavia, 12. 3. 1944; prim. HS 5/922, Lt. Col. GS Birts - COMD Force 133: Operations in Yugoslavia - Outline Plan (Ref. G/CS/1b/525), 19. 3. 1944; HS 7/272, War Diary, Middle East and Balkans, Jan.-March 1944, str. 1168-1169.

²⁵ TNA HS 5/885, G.S. - B1 Force 266: Operational Order No. 27, 27. 5. 1944.

Gorazd Bajc

PLANS BY THE SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE FOR SABOTAGING GERMAN RAILWAY
COMMUNICATIONS IN SLOVENIA BETWEEN SPRING 1943 AND SUMMER 1944

S u m m a r y

The Slovene territory was very important geopolitically during the Second World War. Although the Special Operations Executive (SOE) leadership had ordered attacks on German communications in Yugoslavia as early as 1942, its real field operation, in coordination with the Slovene Partisan movement, only began in March 1943, when the first missions of the British intelligence services started operating. The most important railways in Slovenia for the Axis powers were the Zidani Most junction, the nearby viaduct, and the railways in Primorska linking Italy with the Balkans. These strategic points, especially in Zidani Most, were frequently mentioned in the SOE plans as mission targets. This issue became extremely important in Spring 1944, during the Anglo-American preparation for the invasion of Normandy (6 June 1944), when the need arose to shift German attention elsewhere in Europe.

Rather than describing the extent to which these plans materialised, the author seeks to indicate which German communications in Slovenia were the main sabotage targets for the SOE. He uses SOE intelligence sources, which can also serve as additional material for the study of economic history.

ekonomska
knjižnica

Jasna Fischer

**DRUŽBA,
GOSPODARSTVO,
PREBIVALSTVO**

*družbena in poklicna struktura prebivalstva
na slovenskem ozemlju
od druge polovice 19. stoletja do
razpada habsburške monarhije*